

УДК 343.9

DOI 10.33244/2617-4154.4(17).2024.210-216

К. С. Чекараміт,

здобувач ступеня доктора філософії,

Державний податковий університет

e-mail: chekaramit_katya@ukr.net

ORCID ID 0000-0002-0180-230X

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУЧАСНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті аналізується кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх. Виділяються особливості, властиві такому виду злочинності. Перераховуються найпоширеніші злочинні діяння, скоєні неповнолітніми. Акцентується увага на тому, що заходи, які вживаються органами внутрішніх справ та іншими суб'єктами профілактики зі стабілізації криміногенної ситуації в підлітковому середовищі, виявились недостатніми. Кримінальна статистика свідчить про негативні якісні зміни злочинності неповнолітніх, розширення меж їх кримінальних проявів.

У цій статті встановлено, що у зв'язку з негативними процесами серед неповнолітніх на нормотворчий процес дедалі більше впливають потреби практики боротьби з правопорушеннями неповнолітніх.

Варто констатувати, що тенденції зростання неповнолітніх злочинців із психічними відхиленнями свідчить і про помітне зниження виховних функцій закладів освіти, коли підлітки в умовах соціально-правової незахищеності не мають змоги самостійно знайти вихід із кризової ситуації, адекватно та критично її оцінити, залишаючись наданими самим собі, відчують духовний натиск кримінального світу та її цінностей.

Злочинність неповнолітніх викликає обґрунтовану тривогу з огляду на її тісний зв'язок із дорослою злочинністю в нашій країні. Актуалізується проблема підліткової злочинності, яка свідчить про те, що її справжні причини та умови носять пролонгований характер, а заходи протидії, що вживаються, не мають істотного впливу на механізм відтворення злочинної поведінки цієї категорії осіб.

Аналіз правозастосовної практики свідчить про низьку результативність профілактичних заходів, що вживаються. На ефективність загальної та приватної превенції негативно впливає відсутність нормативної бази для ефективного процесу ресоціалізації, неадекватність заходів, що вживаються до неповнолітніх злочинців.

Ключові слова: злочинність, неповнолітні, кримінологічна характеристика, стан злочинності, кримінальна відповідальність, ресоціалізація, детермінанти, криміналізація.

Постановка проблеми. Криміналізація неповнолітніх, що виражається в підвищенні тяжкості злочинних діянь, у зростанні підліткової та організованої злочинності, створює реальну загрозу безпечному розвитку особистості, держави та суспільства.

Зниження ефективності правозастосування обумовлено падінням попереджувальної ролі кримінальної відповідальності та покарання, погіршення соціальних показників неповнолітніх засуджених, зниженням значимості заохочувальних норм у формуванні позитивних стимулів їхньої поведінки. Злочинність неповнолітніх, як і вся злочинність, належить до хронічних, вічних соціальних хвороб суспільства, і тому ніколи не перестануть бути актуальними спроби знайти засоби для мінімізації її злочинності неповнолітніх та її суспільно значущих наслідків.

Метою статті є вивчення кримінологічної характеристики сучасної злочинності неповнолітніх та розроблення заходів щодо її попередження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема злочинності неповнолітніх присвячено багато фундаментальних праць таких учених, як В. В. Голіна, Б. М. Головкін, С. Ф. Денисов, А. К. Закалюка, О. Г. Кальман, Н. З. Рогатинська, Н. С. Юзікова та інші.

Виклад основного матеріалу. Неповнолітні є однією з найкримінальніших і менш захищених соціальних верст населення. У числі злочинів, що скоюють неповнолітні, більшість корисливих та насильницьких злочинів. Безліч цих злочинів здійснюються у співучасті, найчастіше у групі, що також визначає специфіку психології підлітків.

Станом на сьогодні в науці та практиці приділяється велика увага вивченню злочинності неповнолітніх та можливості її попередження.

Сучасна злочинність неповнолітніх характеризується:

- зростанням питомої ваги навмисних заподіянь тяжкої шкоди здоров'ю, розбоїв, звалтувань, грабежів та злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотиків;
- збільшенням частки засуджених, які раніше притягувалися до кримінальної відповідальності;
- тенденцією трансформації групової злочинності неповнолітніх на організовані злочинні форми з елементами професіоналізму, як і «дорослої» організованої злочинності;
- збільшенням числа злочинів, скоєних неповнолітніми разом із дорослими;
- підвищенням кримінальної активності осіб у віці 14–15 років унаслідок поширеності суспільно небезпечних діянь, вчинених особами, які не досягли віку кримінальної відповідальності (до 72 % засуджених неповнолітніх чинили суспільно небезпечні діяння до 14 років);
- збільшенням частки злочинів, скоєних неповнолітніми особами жіночої статі;
- зростанням кількості злочинів з використанням комп'ютерних технологій.

Водночас наразі передчасно говорити про докорінні зміни у сфері запобігання правопорушенням неповнолітніх. Заходи, які вживаються органами внутрішніх справ та іншими суб'єктами профілактики зі стабілізації криміногенної ситуації в підлітковому середовищі, виявились недостатніми. Кримінальна статистика свідчить про негативні якісні зміни злочинності неповнолітніх, розширення меж їх кримінальних проявів.

Потрібно зазначити, що криміналізація неповнолітніх, що виражається в підвищенні тяжкості злочинних діянь, у зрощуванні підліткової та організованої злочинності, створює реальну загрозу безпечному розвитку особистості, держави та суспільства. Зниження ефективності правозастосування обумовлено падінням попереджувальної ролі кримінальної відповідальності та покарання, погіршення соціальних показників

неповнолітніх засуджених, зниженням значимості заохочувальних норм у формуванні позитивних стимулів їхньої поведінки.

Так, під попередженням правопорушень неповнолітніх потрібно розуміти діяльність органів і служб у справах неповнолітніх, спеціальних закладів для неповнолітніх, спрямованих на виявлення й усунення причин та умов, що сприяють вчиненню неповнолітніми правопорушень, а також позитивний вплив на негативну поведінку окремих неповнолітніх [1, с. 96].

Підвищення характеру та ступеня суспільної небезпеки сучасних злочинів неповнолітніх обумовлюється:

- використанням під час скоєння вбивств, заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю та розбоїв вогнепальної або холодної зброї;
- зростанням кількості нападів неповнолітніх на педагогів;
- фактами побиття однолітків із фіксацією на відео та подальшим розміщенням у мережі «Інтернет»;
- збільшенням числа масових бійок за участю неповнолітніх.

Відмінними рисами особистості сучасного неповнолітнього злочинця є:

- стійкість антисоціальних установок (69 % засуджених неповнолітніх підтвердили наявність у них професійної діяльності, яка є джерелом засобів існування – скоєння злочинів);
- суттєві спотворення сфери інтересів (73 % неповнолітніх засуджених зазначили як розвагу «секс», 91 % – вживання спиртних напоїв);
- вияв агресивних форм поведінки та несамокритичність;
- наявність нервово-психічних аномалій, більшість з яких придбані внаслідок несприятливих умов життя та виховання (95 % вихованців спец. шкіл);
- висока питома вага не вчитися й не працювати.

Відповідно до ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу України особи, що вчинили кримінальні порушення у віці від 14 до 16 років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, диверсію, терористичний акт, захоплення заручників, зґвалтування, сексуальне насильство, грабіж, вимагання, незаконне заволодіння транспортним засобом та інше [2].

Під час дослідження сучасної злочинності неповнолітніх необхідний аналіз впливу різних наслідків соціальних процесів формування особистості неповнолітніх. Ці процеси, визначаючи умови життя в суспільстві, надають своєрідність діяльності з виховання, навчання підлітків, формування їх особистості.

Встановлено, що сучасна злочинність неповнолітніх взаємопов'язана з їх сучасним способом життя. Спосіб життя – це реально практиковані норми поведінки людей, способи повсякденної діяльності, безумовно, коли спосіб життя неповнолітнього, його оточення аморальні, то значна ймовірність формування особистості схильна до антигромадського поведінки.

За даними дослідження, 91 % респондентів з числа співробітників підрозділів у справах неповнолітніх вказали на сучасний спосіб життя як негативний чинник, що впливає на соціалізацію особи неповнолітнього [3, с. 246].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» такими органами є: центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері сім'ї та дітей, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей та інші. На служби у справах неповнолітніх покладені координувальні та контролювальні функції з питань забезпечення прав, свобод і законних інтересів неповнолітніх, запобігання вчиненню ними правопорушень. Ця робота здійснюється службами у справах неповнолітніх самостійно, а також разом із відповідними органами та організаціями незалежно від форм власності, громадськими організаціями [4].

Реалії сучасної дійсності показують, що зміст прогресивних інформаційних новацій, впровадження яких в освітній процес найчастіше здійснюється без належного контролю, несе в собі певний криміногенний потенціал зазвичай розширюючи можливості для злочинної діяльності.

Загальні засади індивідуальної профілактики правопорушень закріплені в розділі III проекту Закону України «Про профілактику правопорушень» від 29 грудня 2009 року. Під індивідуальною профілактикою розуміємо систему цілеспрямованого, організованого, з урахуванням педагогічних вимог, виховного впливу на свідомість, почуття, волю особи з метою усунення, нейтралізації, блокування у неї негативних і, одночасно, формування позитивних якостей, стереотипів і звичок законослухняної поведінки [5].

Так, сучасна злочинність неповнолітніх як об'єкт кримінологічного дослідження характеризується елементами самодетермінації злочинності, змістом яких є: по-перше, накопичення кримінального досвіду та формування внутрішньої готовності подальшого розширення меж злочинної активності неповнолітніх; по-друге, формування резерву для рецидивної і професійної злочинності, коли спосіб життя неповнолітнього нерозривно пов'язаний зі скоєнням злочинів, і навіть коли неповнолітній злочинець оцінює свою кримінальну діяльність як різновид професійного заняття, що має попит у суспільстві, чи прагне досягнення зазначеної мети; зниженням соціально-правового контролю: неефективністю процесу адаптації кримінального законодавства до мінливої кримінологічної обстановки, непродуманим впровадженням ювенальних технологій. Основні причини сучасної злочинності неповнолітніх пов'язані з протиріччями у суспільному розвитку.

Варто констатувати факт значного звуження можливостей молоді в самореалізації, залучення до соціально корисної діяльності, задоволення своїх потреб та інтересів у вигляді інституційних форм. Офіційні інститути соціалізації: сім'я, школа, трудові колективи, заклади для дозвілля, переживають кризу і не мають змоги повноцінно виконати свої соціальні функції.

Одна з основних причин, що визначають стан і динаміку злочинів неповнолітніх – сімейне неблагополуччя.

За даними дослідження, 47 % респондентів зазначили, що їхні батьки систематично зловживали спиртними напоями, 35 % – до осудження мешкали в сім'ях, у складі яких перебували раніше засуджені дорослі.

Ряд концептуальних положень у сфері протидії злочинності неповнолітніх досі залишаються не розробленими, а саме:

– суперечливими досі залишаються позиції дослідників щодо вікових кордонів;

- у нашому законодавстві відсутнє єдине визначення поняття «молодь»;
- відсутні принципи захисту неповнолітніх осіб, які порушили закон;
- не визначено детермінантів злочинних дій неповнолітніх;
- не вироблено дієвої системи кримінологічних заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх.

Злочинність неповнолітніх характеризується надто високим рівнем латентності. На латентність такої злочинності впливають особливості певного правового становища та відповідного фізичного стану неповнолітніх, особистісні характеристики, надто велика «урегульованість» правозастосовною практикою показників статистики Дослідження підтверджують, що поширення злочинів неповнолітніх у реальному житті в рази вище за її зареєстрованих показників.

Рятуючись від жорстокого поводження, діти уникають батьків чи нагляду держави й опиняються в ситуаціях, небезпечних для життя та здоров'я. Підлітки йдуть з дому, прагнучи, як їм здається, найлегшим способом вирішити життєві труднощі, пов'язані з порушенням емоційних зв'язків з батьками, конфліктними ситуаціями. Не випадково у структурі мотивації насильницьких злочинів неповнолітніх домінує мотив, пов'язаний із наслідуванням інших людей, солідарністю з товаришами з найближчого оточення, адже спілкування з останніми в таких випадках є основним інститутом соціалізації для підлітка.

Ще однією соціальною ознакою злочинності неповнолітніх можна назвати відсутність освіти чи її мінімальний рівень. Загальна тенденція зниження освітнього рівня громадян, розумова деградація населення, зниження загальнокультурного рівня насамперед відбито на сучасній молоді. Небажання вчитися, відсутність прагнення придбати навички професій, невіра в перспективність та доцільність отримання загальнотеоретичних і професійних знань призводить до низького інтелектуального рівня розвитку та, відповідно, підвищує ризик кримінальної активності [6, с. 492].

Не відповідає сучасним реаліям і стан профілактичного контролю за раніше засудженими підлітками, засудженими умовно, звільненими від кримінальної відповідальності (покарання). У цих випадках проведення ефективної профілактичної роботи органами внутрішніх справ із неповнолітніми ускладнюється тим, що підлітки після вчинення антигромадських дій повертаються до колишнього рецидивно небезпечного середовища.

Особливу роль у формуванні моделей поведінки неповнолітніх відіграють засоби масової інформації – друк, телебачення, радіо, нові інформаційні засоби (інтернет). Особистісні зразки, моделі поведінки, що транслиуються засобами масової інформації, на основі ідентифікаційних механізмів присвоюються підлітковою свідомістю, визначаючи ціннісні орієнтації та її реальну поведінку [7, с. 173].

На жаль, здебільшого виявлення сімей, що в соціально небезпечному становищі, відбувається досить пізно. Одна з основних проблем несвоєчасного виявлення сімейного неблагополуччя полягає в недостатньо ефективній роботі дільничних лікарів, педагогів та інших осіб, на яких покладено функцію раннього виявлення сімей, які перебувають у соціально небезпечному становищі.

Висновки. Отже, варто зазначити, що неповнолітні – це та категорія, яка ще не має сталої життєвої позиції, не має чітких життєвих орієнтирів, вбирає маргінальну субкультуру з її соціальною апатією, алкоголізмом, наркоманією, жорстокістю, насильством, що становить серйозну небезпеку для розвитку всього суспільства загалом. Для попередження злочинності неповнолітніх та організації виховної профілактичної роботи серед них потрібна взаємопов'язана система заходів: своєчасне та правильне реагування на протиправну поведінку неповнолітнього та організація ефективного контролю за його подальшою поведінкою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васильківська І. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні. *Право України*. 2004. № 1. С. 95–98.
2. Кримінальний кодекс України від 2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 12.02.2023).
3. Закалюк А. П. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. 2007. 475 с.
4. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 № 20/95. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.02.2023).
5. Про профілактику правопорушень : проєкт Закону України від 29 грудня 2009 р. URL : <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358/> (дата звернення: 12.02.2023).
6. Рогатинська Н. З. Особливості кримінально-процесуального провадження в справах про злочини неповнолітніх. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 492–498.
7. Сметаніна Н. В., Граб Т. В. Кримінологічна характеристика злочинності неповнолітніх: сучасні тенденції. *Право і суспільство*. 2018. № 6 (2). С. 173–177.

REFERENCES

1. Vasylykivska I. Prevention of juvenile delinquency in Ukraine. *Law of Ukraine*. 2004. No. 1. P. 95–98.
2. Criminal Code of Ukraine from 2001 No. 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (date of application: 12.02.2023).
3. Zakaliuk A. P. Theoretical foundations and history of Ukrainian criminological science. Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice. 2007. 475 p.
4. On bodies and services for children and special institutions for children : Law of Ukraine dated January 24, 1995 No. 20/95. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (date of application: 12.02.2023).
5. On crime prevention: draft Law of Ukraine dated December 29, 2009. URL : <https://cv.court.gov.ua/tu26/6/2358/> (date of application: 12.02.2023).
6. Rohatynska N. Z. Peculiarities of criminal and procedural proceedings in cases involving crimes by minors. State and law. 2010. No. 47. P. 492–498.
7. Smetanina N. V., Grab T. V. Criminological characteristics of juvenile delinquency: modern trends. *Law and society*. 2018. No. 6 (2). P. 173–177.

K. S. CHEKARAMIT. CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF MODERN JUVENILE CRIME

The article analyzes the criminological characteristics of juvenile delinquency. Specific features of this type of crime are highlighted. The most common criminal acts committed by minors are listed. Attention is focused on the fact that the measures taken by the internal affairs bodies and other prevention subjects to stabilize the criminogenic situation in the adolescent environment turned out to be insufficient. Criminal statistics indicate negative qualitative changes in juvenile delinquency, expansion of the boundaries of their criminal manifestations.

This article establishes that in connection with negative processes among minors, the rule-making process is increasingly affected by the needs of the practice of combating juvenile delinquency.

It should be noted that the trends of the growth of juvenile criminals with mental disorders also indicate a noticeable decrease in the educational functions of educational institutions, when adolescents in conditions of social and legal insecurity are unable to independently find a way out of a crisis situation, adequately and critically evaluate it, remaining self-sufficient, feel spiritual the pressure of the criminal world and its values, rather than the institutions of civil society.

Juvenile delinquency is a well-founded concern given its close connection with adult delinquency in our country. The updated problem of juvenile delinquency shows that its true causes and conditions are of a prolonged nature, and countermeasures taken do not have a significant impact on the mechanism of reproduction of criminal behavior of this category of persons.

The analysis of law enforcement practice shows the low effectiveness of preventive measures taken. The effectiveness of general and private prevention is negatively affected by the lack of a regulatory framework for an effective process of resocialization, the inadequacy of measures taken against juvenile criminals.

Key words: *crime, juveniles, criminological characteristics, state of crime, criminal responsibility, resocialization, determinants, criminalization.*

Стаття надійшла до редколегії 4 жовтня 2024 року